

На чолі цивілізаційних перетворень України

До 65-річного ювілею В.Г. Кременя

На освітньому й науковому видноколі України вирізняється постать державного і громадського діяча, вченого-філософа і педагога Василя Кременя. Його життєвий доробок – це здобутки мудрого політика й видатного науковця, великого гуманіста й надзвичайного патріота. Діяльність Василя Кременя позначена глибиною провидця й прозорістю чесної людини.

Витоки цих якостей, вочевидь, ідуть із ментальних глибин нації – українського народу, який крізь віки виплекав свого сина Василя, а нині звіряє з ним власні вчинки й помисли. І це не красива риторична фігура. Це істина, на підтвердження якої є багато свідчень – і відомих широкому загалу, і лише невеликій кількості найближчих друзів. Ставлення до видатної особистості залежить від того, наскільки вона своїм буттям і життєтворенням закорінена в життя народу, а також чи розуміє і виражає найпоетаємніші та найщиріші народні сподівання.

Рід Кременів – відомий козацький рід на Сумщині, який документально простежується й не переривається з початку XVIII століття. Одвічні прагнення до освіти й освіченості, честі, гідності, державності, а надто – вільності й свободи, особистості і національної, – у козацькому роді передаються від діда-прадіда до сина й онука. Ці риси яскраво проявилися у Василя з роду Кременів, нашого сучасника.

Доктор філософських наук, професор, дійсний член Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, Академії політичних наук України, іноземний член Російської академії освіти, Російської академії соціальних наук, повний кавалер ордена «За заслуги», народний депутат України 3-го скликання, міністр освіти і науки України (1999–2005 рр.), президент Національної академії педагогічних наук України, президент Товариства «Знання» України, Василь Кремень є одним із найвідоміших і найшанованіших громадян незалежної України.

Шлях у велику науку, певно, розпочинається з обрання самостійного наукового дослідження, що матеріалізує ідею, яка допомагає розв'язанню нагальних проблем соціуму (суспільства, людства).

Докторська дисертація В.Г. Кременя (захищена у 1991 р.), тему якої високий посадовець ЦК КПРС обирає абсолютно свідомо і відповідально, присвячена дослідженню співвідношення колективності

та індивідуальності в площині думки і в реальній практиці. Наукові дослідження вченого підтверджують висновки про необхідність відійти від практики старих часів, коли абсолютизація колективних начал, доведення їх до крайнощів призводили до деіндивідуалізації особистості, розвитку якої не приділялося достатньо уваги. Зазначений процес був характерним як для суспільства в цілому, так і для освіти зокрема. Саме в докторській дисертації Василь Кремень обґрунтовує термін «тоталітаристський колективізм», здійснює глибокий аналіз минулого і сьогодення крізь призму колективності й індивідуальності. Власне на основі цього дослідження Кремень-філософ окреслює проблеми суспільства радянського соціалізму і визначає завдання нового, нинішнього суспільного устрою, й зокрема освіти.

Повага до індивідуальності, розвиток особистості, такої, якою її створила природа, виявлення її обдарованості і схильностей – ця ідея стає лейтмотивом усієї наукової (філософсько-соціальної, філософсько-політичної, філософсько-освітньої) творчості В.Г. Кременя, метою його суспільно-політичної і громадської діяльності.

Якісно нове філософське розуміння основоположних життєвих принципів учений реалізував на практиці вже у незалежній Українській державі, коли 1992-го почав працювати в Національному інституті стратегічних досліджень при Президентові України. Тоді ж прийшло й усвідомлення, що ключ до змін у суспільстві – та ще й не поверхових, а глибинних – полягає у формуванні самодостатньої, розвиненої особистості. Саме це є шляхом до сталої демократії, ефективного ринку, а отже, й успішної держави.

Формування розвиненої особистості, безумовно, – справа освіти. Отже, на часі – її реформування і модернізація, в результаті яких має постати нова творча особистість, відбудеться піднесення української науки до нових висот, виведення країни на торовані світовою спільнотою шляхи суспільного і економічного розвитку. Вочевидь, саме усвідомлення методологічних засад розвитку країни приводить до того, що Василь Кремень – на той час уже президент АПН України і член президії НАН України, депутат Верховної Ради – погоджується вийти на

«рубіж вогню» у перебудові свідомості особистості й суспільства і стає міністром освіти і науки України.

Чітке розуміння міністром Кременем мети і шляхів модернізації освітньої діяльності вибудовується на глибинних філософських підвалинах і теоретичному їх обґрунтуванні Кременем-науковцем. Від наукових висновків В.Г. Кременя як народний депутат, а пізніше – міністр освіти і науки України переходить до дії. Основні напрями розвитку освіти України розкрито в його доповіді на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти (2001 р.), у Національній доктрині розвитку освіти, авторський колектив якої він очолював, численних публікаціях. Практичні кроки, здійснені під його керівництвом, були концептуально цілісними і логічно продовжували теоретичні дослідження. Саме з його ініціативи й за безпосереднього керівництва в країні відбувається активний процес переходу від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності, освітня система України наближається до освітніх систем розвинутих європейських країн, втілюється в життя інноваційна державна політика в галузях освіти і науки.

Загальноосвітня школа переходить на новий зміст та дванадцятирічний термін навчання. Запроваджено вивчення іноземної мови з другого класу. Українська мова як державна вивчається всіма учнями. Навчальні досягнення оцінюються за позитивною дванадцятибальною шкалою. Обґрунтовується перехід старшої школи до профільного навчання. Здійснюється комп'ютеризація загальноосвітніх закладів. Розпочато виконання програми «Шкільний автобус». Ухвалено програму з виготовлення та постачання навчальним закладам обладнання нового покоління для вивчення природничо-математичних та технологічних дисциплін. Розпочато експеримент із впровадження зовнішнього незалежного оцінювання школярів.

Системні зміни відбуваються і у вищій освіті України. Вища школа була підготовлена до входження у Болонський процес, приєднання до якого сталося в травні 2005 р. Впродовж декількох років було підготовлено отримання позики Світового банку для розвитку освіти України, що розпочалося з 2006 р. Істотно збільшилася кількість студентів вищих навчальних закладів.

Зміни торкнулися й економічної сфери галузі. Зросло фінансування науки і освіти. Утверджуються нові форми їх організації, зокрема технопарки. Повністю ліквідовано заборгованість із заробітної платні вчителям і науковцям. Значно поліпшено умови праці викладачів, стипендія студентів тільки в 2004 р. зросла більш ніж удвічі.

Саме за керівництва галуззю міністра В.Г. Кременя відбувся злам у свідомості суспільства щодо доленосної функції освіти і науки.

Як підсумок багаторічної практичної діяльності в освітній галузі і боротьби з примарами минулого за кращу долю України у 2005 р. вийшла монографія Василя Григоровича Кременя «Освіта і наука в Україні: інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація.

Результати». В ній запропоновано довгострокові плани модернізації освіти, їх аналітично-прогностичне обґрунтування і напрями практичного здійснення.

Але освітянськими проблемами далеко не вичерпуються інтереси В.Г. Кременя, науковця і громадянина. У 1992 р., одразу після повернення з Москви, Василь Григорович обіймає посаду заступника директора з наукових досліджень і завідувача відділу методології соціально-політичного розвитку Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. Він разом з колегами-науковцями започатковує дослідження соціально-політичного аналізу розвитку незалежної України, що здійснювалися впродовж кількох років щоквартально і щорічно. Результати цих досліджень давали розгорнутий детальний аналіз ситуації в Україні, на основі якого велися певні розробки стратегії розвитку держави. Ці дослідження були дуже потрібними і своєчасними на той період, а напрацьована методологічна база залишається актуальною і нині. У 2000 р. наукова еліта України визначила В.Г. Кременя дійсним членом Національної академії наук України.

Велику увагу приділяє В.Г. Кремень і цілісному політичному аналізу основних етапів української історії. За результатами досліджень підготовлено кілька монографій, що є найбільш вдалим спробами в цій царині. У 1996 р. виходить книга «Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)» (авт. В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко), де висловлюються думки щодо переосмислення історичного досвіду українського народу на шляху самоствердження себе в державі-нації, пропонується конструктивна дискусія про шляхи подальшого розвитку України як однієї з найбільших європейських держав. Три роки потому з'являється монографія «Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації» (у співавторстві з В.М. Ткаченко), у якій висвітлено специфіку перетворень в Україні за доби незалежності в контексті багатовікового історичного досвіду і виокремлено два стратегічних завдання – побудови правової соціальної держави та розвитку громадянського суспільства.

Не полишає вчений і свого улюбленого предмета досліджень – філософії як науки. Тут треба зауважити: все, що робить Василь Кремень, позначено оригінальністю, глибиною, ба навіть добірністю. Не став винятком і підручник (виданий 2005 р. у співавторстві з В.В. Ільїним) «Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції», який започаткував новий напрям у підручникотворенні для вищої школи: авторам вдалося уникнути традиційної моноідеологічної та теоретичної однобокості у викладенні матеріалу. Чи не вперше у підручнику з філософії подано ґрунтовний і всебічний аналіз фундаментальних проблем світової філософської думки, викладено зміст основних філософських ідей, теорій, поглядів, які отримали загальне визнання та практичне підтвердження, розкрито їх генезис у процесі духовної еволюції культури. Логічним продовженням цієї праці і помітною

подією вітчизняного ринку навчальних книг 2006 р. став том «Філософія: Логос. Софія. Розум» (у тому самому співавторстві), в якому розкрито зміст філософського знання, що еволюціонувало від «Логосу» (слова) через «Софію» (мудрість) до «Раціо» (розуму). Основними рисами підручника є всебічність і системність. Аналіз філософських шкіл, напрямів, основоположних ідей представлено у контексті їх впливу на розвиток духовної культури людства. Особливістю видання є також значна увага до течій сучасної філософії, стратегій розвитку світової духовної культури, а також генези української філософської думки. Багато його сторінок присвячені життєпису і творчим біографіям видатних мислителів. Гарну традицію інноваційного підручникотворення продовжено навчальним виданням «Філософія: Історія, суспільство, освіта» (у співавторстві з Л.В. Губерським та В.В. Ільїним), що побачило світ у 2011 р.

Рік 2007-й, ювілейний для Василя Кременя, ознаменувався виходом наступної індивідуальної монографії «Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум», в якій автор пропонує своє бачення розв'язання проблем розвитку незалежної України – шляхом формування єдиної для всієї держави-нації національної ідеї – прийняття спільної історії народу, національної філософії та освіти в єдності теорії і практики. Монографічне дослідження виявляє генезу української ідеї – від формування національної ідентичності до становлення незалежної держави, від культурної самобутності до національної духовності. Книга була помічена польськими науковцями і видана як «Filosofia edukacji» (Radom, 2008).

Динаміка розвитку сучасних суспільств і світу в цілому зумовила філософське осмислення феномену змінності й інновацій. Попри залучення більш рухливої частини суспільства – наукових, культурних, політичних сфер – до інноваційної діяльності, у науковому обігу не було концептуалізованого, методологічно і теоретично обґрунтованого підходу до проблеми інновації як такої на всіх рівнях суспільної діяльності, що дало б можливість ширшого залучення і впровадження інновацій у сьогодення. У співавторстві і за редакцією В.Г. Кременя виходить монографія «Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура» (2008 р.).

Потрібно зазначити, що кожна з актуальних проблем суспільства чи кожен з необхідних напрямів розвитку суспільних наук знаходить у В.Г. Кременя негайну відповідь у вигляді філософського аналізу і осмислення шляхів вирішення нагальних потреб. Так одна за одною з'являються потрібні науково-освітній сфері й широкому загалу книги за авторством, співавторством чи під керівництвом багаторічного члена президії Національної академії наук України і президента Національної академії педагогічних наук України Василя Кременя. У 2007 р. – підручник для студентів вищих навчальних закладів «Філософія управління» (у співавторстві з С.М. Пазинічем і О.С. Пономарьовим). У 2009 р. – підручник для вищої школи «Політологія: наука про політику»

(спільно з М.І. Горлачем). У 2009–2010 роках уперше в Україні, але одразу кількома накладами поспіль виходить «Біла книга національної освіти України» (у співавторстві й за загальною редакцією В.Г. Кременя), яка започаткувала традицію періодичного моніторингу, прогнозування тенденцій і планування поступу вітчизняної сфери освіти.

Глибокі наукові роздуми про шляхи розвитку людства і України у фарватері прогресивного поступу історії змушують академіка В.Г. Кременя замислитися над світоглядними основами, які відповідали б сучасним вимогам до фундаментальної науки про базисні принципи і перспективи людського існування. І вчений робить висновок: це філософія людиноцентризму як відповідь на виклики сучасного глобалізованого світу, як новий тип метасвітогляду, безпосередньо дотичного до вищих смислів буття особистості й водночас такого, що забезпечує повсякденне, наповнене гуманістичним змістом і цінностями життя кожного індивіда, соціуму, людства в цілому.

У 2009 р. виходить монографія «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору». Надзвичайно затребувана в наукових колах і широкою сучасною культурною спільнотою, ця праця видається в 2010 та 2011 роках як «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі». Максимально використовуючи досягнення сучасної науки, автор розкриває природу людини, визначає шляхи її самоствердження за допомогою творчості, аналізує можливість розвитку у балансі національного і глобального, духовного й раціонального, інноваційного і традиційного. Надзвичайну цінність цієї праці складає занурення теоретичних основ у праксеологію освіти – сферу, яка покликана сформувати нову людину, котра мислить і живе у цивілізаційних вимірах сучасності. Видрукувано монографію й у Польщі (у перекладі) як «Filosofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni» (Warszawa, 2011). Праця здобула високу оцінку зарубіжної наукової громадськості.

Філософське осмислення проблем сучасності втілюється у колективних монографіях «Україна в Європі: контекст міжнародних відносин», «Еліта: витoki, сутність, перспектива», «Філософія спілкування» (видані в 2011 р.). В усіх працях В.Г. Кременя розглядає методологічні питання через відбиття в освітній і педагогічній сферах, оскільки провідною думкою його філософсько-освітніх орієнтирів є така: «Освіта наповнює людину духовністю, змушує її задумуватися над смислом і цінностями свого існування. Саме вона окреслює для неї основні контури справжньої культури, в яку вписані добро, краса й істина».

Сповнений сил і енергії до перспективних перетворень українського суспільства, академік Василь Кременя уособлює для мільйонів українців силу розуму, духу, відстоюючи соціальну справедливість і краще майбутнє України.

*Лідія ТКАЧЕНКО,
науковець НАПН України, член НСЖ України*